

HUTBENİN TARİHÇESİ

Hız. Peygamber, ilk cuma namazını hicret esnasında Medine'ye yaklaşık bir saatlik mesafede bulunan Rânûnâ vadisinde kıldırıştır. Doğal olarak ilk hutbeyi de burada irad etmiştir. Bu andan itibaren cuma namazı ve hutbe, Müslümanların haftalık toplanma ve görüşme vakti ve vesilesi hâline gelmiştir.

Hulefâ-i Râşidin döneminden itibaren hilafet merkezinde hutbe bizzat halife tarafından irad edilmiş, namazı da o kıldırıştır. Vilâyetlerde ise bu görevi halifenin atadığı valiler yerine getirmiştir. Ancak Abbasiler döneminde İslam topraklarının genişlemesi ve resmi meşguliyetlerin artması, halifelerin cuma namazını bizzat kıdırma geleneğini terk etmelerine neden olmuştur. Bundan sonra hutbe ve namaz için görevliler tayin edilmeye başlamıştır.

Peygamberimizden sonra göreve başlayan halife ve valiler, idarede takip edecekleri politikayı çoğunlukla hutbe yoluyla halka bizzat duyurmuşlardır. Örneğin Hz. Ebu Bekir, hilafetiyle ilgili ilk düşüncelerini ve takip edeceği temel ilkeleri hutbede açıklamıştır. Bunu diğer üç halife de takip etmiştir. Hutbede halifenin isminin anılması ise daha Hulefâ-i Râşidin döneminde başlamıştır. Kaynakların bildirdiğine göre halife adına ilk hutbe okuyan kişi Hz. Ali'nin Basra valisi Abdullah b. Abbas'tır. Hz. Ali ile Muaviye arasında ortaya çıkan anlaşmazlık sırasında Hz. Ali'nin adının hutbede okunması, onun hilafetinin bir alameti sayılmış, halkın da sükut ederek dinlemesi kendisine biat olarak kabul edilmiştir.

Bir hükümdarın meşruiyet kazanması, onun saltanatının halife tarafından tasdik edilmesine bağlı olduğundan hükümdarlar ülkelerinde halife adına hutbe okutmuşlardır. Hutbede halifenin ismiyle birlikte "halife" sıfatını da söyleme âdetinin Abbasî Halifesi Emin döneminde başlatıldığı kaydedilmektedir.

Bağımsız Anadolu beyliklerinde hutbe bey adına okunmuştur. Osmanlı Devleti'ne bakıldığında ise ilk defa Dursun Fakih'in hutbede Osman Bey'in adını andığı görülür. Zira Osmanlılarda ilk hutbe, daha henüz Selçuklu Devleti'ne bağlı oldukları sırada Osman Bey tarafından Karacahisar'ın fethi ve kilisenin camiye çevrilmesi üzerine Dursun Fakih tarafından okunmuştur. Bu başlangıç, devletin son bulduğu tarihe kadar başta bulunan bey/sultan adına hutbe okunması şeklinde devam etmiştir. Yavuz Sultan Selim döneminde hilafetin Osmanlı'ya geçmesinden itibaren, devletin güçlü olduğu dönemlerde çok uzak bölgelerde bile himaye edilmek isteyen Müslüman devletlerde hutbede Osmanlı sultanının adı zikredilmiştir. Açe,

Cava, Seylan, Sumatra gibi devletler bunlardan bazılarıdır. Hatta bu uygulama Osmanlı Devleti'nden sonra da uzun yıllar devam etmiştir.

Osmanlı döneminde devlet sınırlarının tamamında hutbeler Arapça okunmuştur. Ancak, okunan bu hutbelerin halk tarafından anlaşılabilmesi amacıyla kürsü şeyhliği adında bir müessese teşkil edilmiştir. İlk olarak Eyüp Camii'ne tayin edilen kürsü şeyhleri daha sonra İstanbul'daki diğer bazı camilere, vilâyet ve sancak merkezlerine atanmışlardır. Cuma vaizi de denilen ve ismi 1626-27'de selâtin şeyhliği diye değiştirilen kürsü şeyhlerinin en önemli görevi, cuma namazı sırasında hatip tarafından Arapça okunan hutbeyi namazdan sonraki vaazlarda cemaate izah etmek olmuştur.

Osmanlı'nın son dönemlerinde hutbeler konusundaki eleştiri ve tartışmalar en çok dil konusunda yoğunlaşmıştır. Çünkü dil, hutbenin amaçlarının gerçekleşmesi ve anlaşılması adına en önemli etkidir. Hutbelerin amacına bakıldığında, eğitim yönünün ön plana çıktığı söylenebilir.

Hz. Peygamber'in gerek cuma günleri gerekse diğer zamanlarda yaptığı konuşmaların, doğrudan dinî ya da içinde bulunulan şartlara göre açıklama ve bilgilendirilmeye ihtiyaç duyulan bir konuyla ilgili olduğu görülmektedir. Bu durumda hutbenin amacı, bir ibadet anlayışı ve formatı içerisinde öğüt vermektir. Öğüdün amacına ulaşabilmesi ve iletişimin gerçekleşebilmesi için en önemli ve olmazsa olmaz şart ise dildir. Bu takdirde hutbelerde kullanılan lisanın, o toplumun anladığı lisan olması mutlaka gerekecektir. Dilin, hitap edilen toplumun dili olması yanında, ifadelerin açık, sade ve anlaşılabilir olması gerekirken, kimsenin anlamayacağı farklı bir lisanla hutbenin yerine getirilmesi, iletişimin ortadan kalkmasına neden olmakta, böylece beklenen fayda ve amaç gerçekleşmemektedir. Başka bir ifadeyle böyle bir hutbe cemaatin hem dini, hem de sosyal ve toplumsal açıdan eğitilmesi konusunda bir fayda sağlamayacaktır.

Netice itibariyle Osmanlı son döneminde hutbeler konusu büyük bir güncellik kazanmış, tartışılmış, bunun akisleri de dönemin süreli yayın organlarında ve diğer neşriyatta görülmüştür. Bu dönemde çok sayıda örnek hutbe yayınlanmıştır. Hutbenin dili konusundaki düzenleme ise Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilmiş, dualar haricindeki öğüt kısmının Türkçe irad edilmesi kararlaştırılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı tarihinde de söz konusu hizmetlerin etkinlik ve verimliliğin artırılması amacıyla farklı uygulamalara gidilmiştir.